

SITUACE V ZEMĚDĚLSTVÍ A POSTAVENÍ ROLNICTVA NA ÚZEMÍ ZÁPADNÍHO BĚLORUSKA BĚHEM DVACÁTÝCH LET DVACÁTÉHO STOLETÍ*

Alena Marková

Fakulta humanitních studií UK Praha

Situation in agriculture and standing of peasants in Western Belarus during the 1920s

Abstract: The given paper addresses to study the phenomena of the fruitful connection between the political movement and the economic situation of peasants in Western Belarus during the 1920s, when agitation of the radical left achieved major success. In this study, we follow the discursive background of the key factors in the growth of the national movement during this short time period. The article aims at providing an explanation of the specific circumstances and at presenting that in the case of Western Belarus, the main role in the mass mobilization of the local population was played by socio-economic factors. National oppression (denial of Belarusian schools, forced polonisation, assimilation efforts from the Polish side) linked with social and economic oppression, led to the unusually accelerated progress of the Belarusian national movement.

Keywords: Belarus, 1920s; Poland, 1920s; agriculture; peasants; national movement

V důsledku polsko-sovětské války v letech 1919–20 bylo běloruské území rozděleno na dvě části. Podle řížského míru z 18. března 1921 připadly Polsku Grodenská, Novahrudská a Pinská gubernie, část Sluckého, Mozyrského a Minského okrsku a Lidský, Ošmianský a Disenský okrsek Vilniuské

* Studie vznikla v rámci výzkumného záměru Fakulty humanitních studií UK „Antropologie komunikace a lidské adaptace“ (MSM 0021620843).

gubernie. V říjnu roku 1920 obsadila polská vojska Vilnius a území Vilniuského, Sviancnianského a části Trakaiského okrsku, které pak zůstaly součástí druhé Rzeczpospolité. Na těchto územích bylo zavedeno v Polsku obvyklé územněsprávní členění: vojvodství (*województwo, ваяводства*), okresy (*powiat, навет*) a obce (*gminy, гміны*).¹ Anektovaná území byla rozdělena na čtyři vojvodství (Vilniuské, Novahrudské, Poleské a Białystocké), která zahrnovala menší územní jednotky – okresy, které se pak skládaly z obcí. Obec tvořil shluk velkých a malých vesnic. Pro území Vilniuského, Novahrudského, Poleského a části Białystockého vojvodství se ustálil neoficiální název „západní Bělorusko“. Většinové obyvatelstvo těchto okresů tvořili Bělorusové, existovalo ovšem několik okresů se smíšeným bělorusko-polským, bělorusko-ukrajinským a bělorusko-litevským obyvatelstvem, ačkoliv mnozí z nich se oficiálně pokládali za Poláky na základě své příslušnosti ke katolické konfesi.² Území západního Běloruska tvořilo více než 113 tisíc km² a obyvatelstvo čítalo na 4,6 milionu lidí (Энцыклапедыя 1996: 4).

V současných historických studiích neexistuje jednoznačný výklad termínu „západní Bělorusko“ (Мілеўскі 1998: 40-42). Tradičně se však v současné západní a východní evropské historiografii západním Běloruskem v rámci druhé Rzeczpospolité rozumí území dnešního Běloruska, která v letech 1921-39 patřila Polsku. Vzhledem k tomu, že historické bádání obvykle zkoumá otázky spojené s (etnickými) Bělorusy, do těchto obecně ustálených mezí jsou přidávány okrajové severovýchodní oblasti druhé Rzeczpospolité, obývané většinou běloruským etnikem. Právě k takovým oblastem je v rámci tohoto výzkumu nutné řadit východní Białystocko a Vilniusko, ačkoli později nebyly spolu s ostatními vojvodstvími a okresy zařazeny do území formující se BSSR, jak ji obvykle známe, nehledě na většinu etnický běloruského obyvatelstva, které tam bydlelo.

Tento článek je věnován studiu fenoménu propojení úspěšného politického hnutí s hospodářskou situací rolníků, kdy radikální agitace levého zaměření mohla působit velice úspěšně. O této tematice je v historické vědecké literatuře polské a běloruské provenience pojednáno zcela nedostatečně a bez cílového přihlídnutí k faktorům rozvoje národního hnutí, v českých studiích týkajících

¹ V závorkách uvádím dobovou běloruskou a polskou transliteraci územněsprávního dělení západního Běloruska. Pro větší srozumitelnost studie a přiblížení problematiky českému čtenáři zůstaneme však u tradičního překladu těchto termínů jakožto *vojvodství – okres – obec*.

² Více o procesu sebeidentifikace běloruského domácího obyvatelstva na základě katolického vyznání víry viz nejnovější bádání Смальянчук 2004.

se daného časového a teritoriálního úseku dějin je tato problematika rozpracována pouze okrajově. Vzhledem k tomu může být předkládaná studie pro českého čtenáře zajímavá nejen z komparativního hlediska, neboť porovnává klíčové faktory způsobující růst národního hnutí a v běloruském případě navíc náhlý a téměř fenomenální nárůst masového levicového hnutí při jeho přechodu do fáze B národní agitace (Hroch 1999), a to během zcela nepatrného časového úseku. Cílem článku je přispět k vysvětlení těchto specifických okolností a ukázat, že v případě zde rozebíraného západního Běloruska hrály hlavní roli v masové mobilizaci místního obyvatelstva a v následném vzniku radikálního národního hnutí s výraznou levicovou orientací především faktory sociálně-hospodářské povahy. Proto jim budeme věnovat ústřední pozornost.³

* * *

Pozemkové vlastnictví a užívání půdy se v západním Bělorusku vytvářely během dlouhého a komplikovaného historického vývoje. V rámci druhé Rzeczpospolité lze hovořit o nadvládě statkářských velkostatků, zatímco rolníci disponovali jen malým množstvím nebo akutním nedostatkem půdy; přetrvávaly prvky preindustriální společnosti a docházelo k hromadné pauperizaci rolníků. Proces třídního sociálního rozvrstvení rolnictva, který se v západním Bělorusku rozvinul již za dob carismu, pokračoval i za podmínek buržoazního Polska. Není možné zkoumat hospodářské problémy na daném území bez znalosti tamních forem pozemkového vlastnictví, vrstev a kategorií vlastníků půdy a zároveň situace ohledně rozdělování půdy. Proto je nutné tuto studii začít zjištěním povahy rozdělení pozemkového vlastnictví mezi různými vrstvami a skupinami majitelů půdy západního Běloruska.

O rozdělení půdy mezi různými kategoriemi pozemkových vlastníků na začátku dvacátých let 20. století můžeme soudit na základě údajů ze všeobecného sčítání lidu provedeného polskou vládou v roce 1921. Je ovšem nutné poznamenat, že statistické údaje ohledně statkářského a rolnického držení

³ Jako prameny byly užity zprávy místních lidových soudů, místní samosprávy, územních jednotek ministerstva vnitra druhé Rzeczpospolité a podobné údaje z fondu 662 *Lidový soud Žabinkovského okresu Brestského okruhu* (*Народный суд Жабинковского района Брестской области*), f.r.1 *Poleská vojvodská správa* (*Полесское воеводское управление*), f.r.67 *Velení 9. okresního tělesa Ministerstva vnitra* (*Командование 9-го окружного корпуса МВД*) a f.50 *Městská radnice Kamence-Litevského* (*Каменец-Литовский городской магистрат*) Běloruského státního archivu Brestského kraje (*Государственный архив Брестской области*) a rovněž f.438 *Vilenská vojvodská správa m.Vilno* (*Виленское воеводское управление г.Вильно*) Běloruského zonálního státního archivu m. Molodečna (*Зональный государственный архив в г. Молодечно*).

půdy z let 1921–24 nejsou úplné a nezachycují celé území západoběloruských vojvodství. Sčítání totiž na území některých okresů Vilniuského vojvodství vůbec neproběhlo, v důsledku čehož více než 10 tisíc hospodářství a více než 1 milion ha půdy nebylo evidováno. Kromě toho se během let 1921–24 do západoběloruských vojvodství vrátilo z exilu způsobeného polsko-ruskou válkou kolem 300 tisíc lidí. Téměř 30 % z nich přitom tvořili rolníci (Rocznik statystyki 1924: 29; Rocznik statystyki 1927: 101). Za druhé se během sčítání v důsledku různých příčin mimo evidenci ocitla část rolnické a zvláště statkářské půdy, jejíž plocha dohromady činila téměř 1 milion ha včetně 500 tisíc ha statkářských lesů (Rocznik statystyki 1927: 108-109, 132; Mały rocznik 1937: 63, 68, 83-84). Podle oficiálních údajů polské statistiky bylo území západního Běloruska v roce 1921 rozděleno následujícím způsobem: státu patřilo 10,8 % veškeré půdy, církev vlastnila 0,3 % půdy, soukromým velkým a drobným vlastníkům půdy (statkáři, zámožní a jiní rolníci) patřilo 88,4 % půdy, 0,5 % půdy patřilo jiným vlastníkům různého druhu (Kwartalnik Statystyczny 1928).

Na západoběloruské vesnici se již zformovala vesnická buržoazie, jejíž hospodářské postavení určovala nejen velikost samotného hospodářství, ale i vlastnictví techniky, velkého množství dobytka, tažné síly (hlavně koní) a využívání námezdní pracovní síly. Do vrstvy vesnické buržoazie se obvykle započítávají hospodářství o velikosti 20–50 ha a také 50–75 ha ze skupiny 50–100 ha.⁴ Zámožným rolníkům zároveň patřila určitá část usedlostí (do 15–20 %) ze skupiny hospodářství o velikosti mezi 10 a 20 ha (Революционный путь 1966: 23). V rámci této zámožnější vrstvy bylo tedy v západním Bělorusku napočítáno kolem 33 tisíc hospodářství neboli celkem 7 % rolnických usedlostí. Mezi střední hospodářství lze zařadit zejména skupinu usedlostí o velikosti 10–20 ha a hospodářství o velikosti 8–10 ha ze skupiny hospodářství 5–10 ha. Během sezónních prací část z nich používala námezdní pracovní síly. Celkový počet takových hospodářství tvořil něco přes 100 tisíc neboli 25 % rolnických usedlostí. V průběhu rozvoje kapitalistických vztahů na vesnici se nicméně skupina středních hospodářství postupně zmenšovala. Zároveň v důsledku rodinného dělení půdy, hospodářské krize, vysokých daní a dluhů přicházelo značné množství středních hospodářství na mizinu a tím se rozšiřovaly řady chudých rolníků. Drtivou většinu chudých usedlostí tvořila hospodářství s 2–7 ha půdy.

⁴ Správnější by bylo rozlišovat hospodářství podle plochy obdělávané půdy, protože v západním Bělorusku a obzvláště v Polesí nebylo velké množství půdy používáno vůbec. Ovšem vzhledem k tomu, že sčítání z roku 1921 a jiné oficiální zdroje té doby klasifikují hospodářství podle obecné plochy půdy ve vlastnictví, budeme se také držet tohoto principu klasifikace.

Pro zajištění živobytí museli příslušníci těchto chudých rodin pracovat u statkářů, polských civilních kolonistů (takzvaných osadníků), zámožnějších rolníků, v dřevozpracujícím průmyslu a jinde. Spolu se skupinou hospodářství do 2 ha, hospodářství bez koní, ale s jednou krávou nebo drobným dobyt看em zahrnovala vesnická vrstva chudiny více než 300 tisíc usedlostí, čili kolem 68 % všech rolnických usedlostí.

V tíživé situaci se nacházeli námezdní pracovníci. V západním Bělorusku činil jejich počet více než 70 tisíc (Революционный путь 1966: 28).⁵ Tato část vesnického obyvatelstva se nacházela v porovnání se všemi ostatními v nejtěžším materiálním stavu. Žebrota, častá onemocnění a téměř úplná negratnost byly typickými rysy jejich života. Pokračující sociální rozvrstvení vesnice a pauperizace rolnictva vedly k proměně chudých rolníků v námezdní pracovníky, nárůstu přebytkové pracovní síly, vzrůstu nezaměstnanosti a všeobecné žebrotě vesnické chudiny. Jinými slovy, pozorujeme zřetelnou tendenci k nárůstu vrstvy proletariátu.

Pokud jde o vrstvu drobných a velkých statkářů, řadí se mezi ně zpravidla část hospodářství o velikosti 50–100 ha a relativně malé množství (kolem 0,8 % celkového množství) hospodářství o velikosti větší než 100 ha. Patří sem i pozemkoví magnáti (v západním Bělorusku jich bylo kolem 500) vlastníci od 1 000 do 20 000 ha půdy a více. V roce 1922 podle dobových statistických údajů vlastnilo 3 866 velkostatkářů (tj. 0,8 % vlastníků půdy a 0,9 % hospodářství) ve třech západoběloruských vojvodstvích 4,2 milionů ha půdy (Statystyka Polski 1926: 3 (bez Vilniusko-Trakaiského, Svencnianského a Ošmianského okresu, kde se sčítání v roce 1921 neuskutečnilo); 1925: 19–21 (východní okresy Białystockého vojvodství); Rocznik statystyki 1927: 105), čili 52 % celého množství půdy, která se nacházela v soukromém vlastnictví. Zároveň téměř 480 tisíc rolnických usedlostí tvořilo prakticky 99 % celého množství hospodářství, ale vlastnilo pouze 3,8 milionů ha, čili 48 % půdy (Rocznik statystyki 1924: 29; 1927: 108-109; Mały rocznik 1937: 63; Wielka własność 1925: 1-3). Průměrně na jednoho statkáře připadalo 1 090 ha půdy a na rolníka necelých 7 ha půdy (Революционный путь 1966: 24).

Drtivá většina statkářských a velkých rolnických usedlostí patřila statkářům, šlechtě a osadníkům. Co se týče etnické skladby statkářské šlechty a magnátů, kteří vlastnili půdu na území západního Běloruska, z drtivé většiny

⁵ Údaje převzaty z Statystyka Polski 1927: 52-55 (bez Vilniusko-Trakaiského, Svencnianského a Ošmianského okresu); Wielka własność 1925: 14 (východní okresy Białystockého vojvodství).

ji tvořila šlechta polonizovaná již v 19. století. Osobám, které se považovaly za etnicky běloruské velkostatkáře, patřilo jen kolem 4 % celkové statkářské půdy (Sahanovič, Šybieka 2006: 170). V roce 1921 podle údajů polské dobové statistiky patřilo na území západního Běloruska 83,2 % hospodářství s množstvím půdy nad 50 ha majitelům polské národnosti. Soustřeďovali tedy 73,7 % statkářské půdy (Statystyka Polski 1926; Wielka własność 1925: 7). Proto lze mluvit o existujícím a postupně narůstajícím národně relevantním zájmovém rozporu, který spočíval nejen v etnickém, ale jak uvidíme, i v sociálně-hospodářském konfliktu a nevraživosti mezi „cizím polským statkářem“ a „místním (tak zvaným *tutejším*, čili *zdejším*) běloruským rolníkem“. Posléze v důsledku prosazování válečných a civilních kolonistů (osadníků)⁶ polskou vládou se počet významných vlastníků půdy polské národnosti ještě zvětšil. Polská vláda totiž přidělovala rozsáhlá pozemková vlastnictví na území západního Běloruska polským válečným nebo civilním kolonistům (osadníkům) z množství bývalých účastníků polsko-sovětské války z let 1919–20, což, jak musíme zdůraznit, probíhalo na pozadí akutního nedostatku půdy v prostředí místního etnicky běloruského rolnictva. Polští kolonisté měli sloužit jako základ polské správy na anektovaných západoběloruských územích. Zastávali policejní a správní funkce. Majetnější skupina výlučně etnicky polských osadníků s velkým množstvím půdy a levnými státními úvěry na rozvoj hospodářství však místo aby naplňovala tyto záměry, především polonizaci a stabilizaci ohnisek napětí, tvořila další složku národně relevantního zájmového rozporu.

Příznačným rysem agrárních vztahů v západním Bělorusku v letech 1920–29 bylo přetrvání některých prvků feudalismu: existence servitutů⁷ nebo tak zvaného společného vlastnictví, různých druhů pracovních povinností a vel-

⁶ Kolonisté (osadníci) byli váleční nebo civilní kolonisté z centrálního Polska, kteří se účastnili polsko-sovětské války v letech 1920–21 a kteří byli polskou vládou přesídlováni do západního Běloruska a Ukrajiny. Tento proces byl zahájen na základě zákona o přidělení půdy vojákům a důstojníkům, kteří se obzvláště vyznamenali během války proti bolševikům z roku 1920. Přitom je zajímavé, že zákon byl schválen sejmem již 17. prosince 1920, kdy ještě západní Bělorusko formálně nepatřilo Polsku. Polská vláda osadníkům přidělovala pozemky o velikosti desítek hektarů, poskytovala jim levné úvěry a přesídlovala je především na území podél sovětsko-polské hranice. Cílem akce byla změna etnické skladby místního obyvatelstva a jeho následná polonizace, stejně jako snížení protistátního odporu místního obyvatelstva a vybudování bariér proti možné sovětské invazi. Nehledě na relativně velké množství přesídlených kolonistů (statistické prameny uvádějí celkem kolem 9 tisíc rodin), byl význam této akce vcelku nepatrný.

⁷ Servitut znamená právo na společné využití určitého pozemku dvěma nebo větším množstvím osob. V praxi to znamenalo právo statkáře a rolníka společně používat některé hospodářské pozemky jako pastviny nebo výběhy.

ké roztríštěnosti půdy. Nejmarkantněji byly podobné pozůstatky preindustriální společnosti rozšířeny v Polesí. Servituty, tj. staré právo rolníků používat statkářské pastviny a jiné pozemky, se podle neúplných údajů polské statistiky týkaly 12,2 % statkářských a velkých rolnických usedlostí. Ve třech západoběloruských vojvodstvích tak servitutní pozemky tvořily celkovou plochou více než 300 tisíc ha a užívalo je téměř 20 % celkového množství rolnických hospodářství. Nejvíce rozšířené byly v Polesí, kde bylo k jejich užívání oprávněno 22,5 % rolníků (Statystyka Polski 1926; Wielka własność 1925: 8; Mały rocznik 1938: 65; Mały rocznik 1939: 70). Servituty omezovaly právo statkářů a zámožných rolníků na volné využití servitutní půdy a brzdily proces kapitalistického vývoje velké a střední držby půdy a zemědělství vůbec. Zároveň však hrály značnou roli pro samotnou existenci rolníků, především těch nejchudších. Vzhledem k velkému nedostatku pastvin dovolovalo využití servitutů mít jednu krávu dokonce i těm rolníkům, kteří vlastnili jen 2-3 ha půdy. Druhým, ještě rozšířenějším pozůstatkem feudalismu, bylo tak zvané společné vlastnictví. Pod pojem „společné vlastnictví“ zahrnuje polská statistika dvě, co do povahy držení půdy a jejího původu, různé skupiny. První a hlavní skupina představovala zbytky společného rolnického držení půdy a také zlikvidovaných servitutů v podobě obecních pastvin, bažinných luk a močálů. Zpravidla patřily do společného vlastnictví celé vesnice nebo městečka. Druhá skupina byla velmi nepatrná a představovala pozemky získané cestou společné koupě, které z různých důvodů nebyly rozděleny mezi jejich vlastníky. V roce 1921 existovalo v Novohrudském, Poleském a ve čtyřech východních okresech Vilniuského vojvodství 3 615 společných vlastnictví s 14 % celkového množství rolnické půdy, jejich spoluhlavitelé tvořili 50 % celkového množství rolnických usedlostí. Přibližně 30 % společných vlastnictví patřilo rolnickým obcím (Rocznik statystyki 1925: 132).

Značným archaismem západního Běloruska byla také roztríštěnost pozemků. V rolnických hospodářstvích Novohrudského, Poleského a čtyř okresů Vilniuského vojvodství vlastnilo více než 212 tisíc, čili 3/5 rolnických usedlostí roztríštěné pozemky, z nichž 142 tisíc ha těchto pozemků se nacházelo na více než pěti místech (Rocznik statystyki 1925: 41). Taková roztríštěnost velice komplikovala obdělávání půdy, snižovala produktivitu práce, zmenšovala úrodnost polí, znemožňovala zvýšení kultury zemědělství a způsobovala erozi a vyčerpávání půdy. V rukou statkářů a zámožných rolníků posloužila roztríštěnost půdy jako zdroj levné pracovní síly a nástroj využití pracovních povinností. Kvůli obecnému nedostatku půdy a roztríštěnosti pozemků totiž nutně muselo docházet k tomu, že dobytek chudých rolníků ničil výsevy a louky statkářů a zámožných

rolníků – takový dobytek byl však okamžitě zabaven a byla požadována pokuta, která tvořila jistou částku z kusu dobytka. Vzhledem k tomu, že chudí rolníci zpravidla peníze na pokuty neměli, museli je povinně odpracovat.

Hlavním sociálním a hospodářským problémem zemědělství západního Běloruska však zůstával nedostatek půdy nebo její malé množství v rukách drtivé většiny rolníků. Tento problém se stále vyostřoval v důsledku agrární politiky polských úřadů, která byla namířena k zachování statkářského držení půdy a podpoře hospodářství zámožnějších rolníků. Pozemkové vlastnictví velkých magnátů se také nacházelo pod zvláštní ochranou polské vlády. Pozemková reforma, jež byla polskými úřady podniknuta začátkem dvacátých let 20. století, směřovala především k podpoře velkostatkářů. Tato reforma předpokládala tak zvanou parcelaci, čili prodej drobných pozemků části statkářské a státní půdy, komasaci (tj. scelování několika drobných pozemků rolníků do jednoho), chutorizaci (tj. proměnu rolnických hospodářství na tzv. chutory (čili samoty)), prosazování osadnictva a likvidaci servitutů. Podstata parcelace spočívala v tom, že statkáři byli povinni prodat část své půdy v podobě drobných pozemků (parcel) přes pozemkovou banku. Parcelace mohla být státní nebo soukromá. Státní parcelace předpokládala parcelaci státní půdy nebo půdy, která byla majetkem statkářů a nyní měla patřit státu. Parcelaci uskutečňovaly polské pozemkové úřady. Během prvních let reformy míra parcelace narůstala a v roce 1923 tvořila 32 562 ha; během let 1921–25 tak bylo rozparcelováno 127 409 ha půdy. Množství přerozdělované půdy za rok činilo průměrně 25 tisíc ha (Сорокин 1968: 103). Při této rychlosti by státnímu fondu vystačila půda k přerozdělování na desetiletí dopředu. Uskutečňování reformy se protahovalo a byla prováděna zcela nepostačujícím způsobem.

Zachování velkostatků a rozsáhlým spekulacím s půdou napomáhala existence práva provedení tzv. soukromé parcelace, která spočívala v tom, že statkář parceloval své vlastní pozemky a předával malé úseky půdy sám sobě. Soukromá parcelace poskytovala statkářům možnost předat a nechat půdu za pro ně co nejvýhodnějších podmínek. Na prodej nabízeli statkáři své nejhorší pozemky a zachovávali si tak nejenom své hlavní pozemkové vlastnictví, ale získávali tak i prostředky nutné pro zlepšení provozu svého hospodářství. Pokud se v důsledku státní parcelace většina pozemků dostala do rukou vojenských a civilních osadníků, tak v důsledku soukromé parcelace půdu obdržel ten, kdo měl peníze – obchodníci, spekulanti a podnikatelé. Na této půdě zřizovali zámožná hospodářství nebo ji po drobných dílech pronajímali rolníkům. Přerozdělování soukromé půdy se uskutečňovalo prostřednictvím

vládou zmocněných organizací a zároveň cestou volného výprodeje statkářských pozemků. Tyto organizace oprávněně zprostředkovávaly prodej představovaly sdružení vytvořená v daných lokalitách jakožto výpomoc státním pozemkovým úřadům. Skládaly se ze statkářů a zámožnějších rolníků. Činnost těchto sdružení velice přesně charakterizoval předseda Novahrudské pozemkové správy: „Výsledky soukromé parcelace jsou mizivé a nepostačující. Právo provádět parcelaci, jež bylo poskytnuto řadě organizací, vycházelo z předpokladu, že státní úřady to nemohly zvládnout samy a potřebovaly pomoc. Ale téměř všechny zmíněné organizace se začaly chovat spekulativně a vyvolaly zdražování půdy.“⁸ Tuto charakteristiku doplnil nesvižský okrskový starosta: „Parcelační sdružení vykonávají svou práci celkově špatně, myslí pouze na peníze a ne na státní zájmy, v důsledku čehož se půda prodává tomu, kdo dá více.“⁹

Je zřejmé, že běžný rolník si od takových sdružení zpravidla nemohl půdu koupit. Předseda Novahrudské okresní pozemkové správy prohlašoval, že do roku 1923 byla půda předávána pouze osadníkům. Pouze „od roku 1923 začala pozemková správa rozdělovat mezi místním obyvatelstvem odřezky půdy, které zbyly po osadnících.“¹⁰ Magnáti nepřipouštěli úvahy o tom, že by půda mohla být přidělena rolnictvu. Novahrudský vojvoda generál Marian Žegota-Januszajtis tak prohlásil na shromáždění okrskových starostů v únoru 1925: „Zásoba půdy je velmi malá a činí ji pouze 170 000 ha. Hospodářství s malým množstvím půdy je však 140 000. Je zřejmé, že přidělení půdy místnímu obyvatelstvu není absolutně možné.“¹¹ Na tomtéž shromáždění Januszajtis prohlásil, že se „zakazuje předávat půdu do rukou lidí nepřátelských nebo lhostejných vůči polské státnosti.“¹² Polský vojvoda ve svém tajném nařízení zasláném újezdním starostům zase důrazně požadoval, aby během agrární reformy nebyla půda poskytována Bělorusům, Ukrajincům, Rusům a Židům.¹³ Místní správa dostávala od vlády tajné nařízení: „Uchazeče o koupi půdy je nutné podrobovat politické kontrole.“¹⁴ V případě pochybnosti se doporučovalo obracet s žádostí o konzultaci na samotného vojvodu. Vysvětlovalo se, že během

⁸ Народный суд Жабинковского района Брестской области, Государственный архив Брестской области, ф. 662, оп. 3, д. 7, л. 727.

⁹ *Ibid.*, л. 709.

¹⁰ *Ibid.*, л. 726.

¹¹ *Ibid.*, л. 728.

¹² *Ibid.*, л. 708.

¹³ Полеское воеводское управление, Государственный архив Брестской области, ф.р. 1, оп. 6, д. 2608, л. 30.

¹⁴ *Ibid.*

prodeje půdy „musí zřejmá spravedlnost ustoupit vyšším zájmům Polska“.¹⁵ Poleský vojvoda vysvětloval v nařízení určeném pro místní správu, že „Polesí, nehledě na místní jazyk a náboženské vyznání drtivé většiny obyvatelstva, musí být polské“.¹⁶ Schválené zákony a tajná nařízení neobsahovaly jedno a totéž. Místní samospráva dávala přednost plnění vnitřních oběžníků. Během pěti let prodali statkáři 134 815 ha půdy, tj. přibližně tolik, kolik bylo ze státních fondů rozdáno na přidělování půdy osadníkům a na jiné cíle. Každoročně prodávali přibližně 26 963 ha, což je velmi málo. Statkáři nejen že si udržovali pozemky, ale upevňovali své postavení ve státní správě a v hospodářství státu. Snažili se intenzifikovat svá hospodářství, přestavět je na kapitalistickém základě a učinit je konkurenceschopnými a rentabilními. Kromě samotných hospodářských výhod byly takové statky oproštěny od povinné parcelace.

Výše uvedená fakta ovšem neznamenají, že by chudí rolníci nekupovali půdu. Prodejem nepatrných pozemkových přidělů některým chudým hospodářstvím se statkáři snažili vytvořit stálou vazbu a závislost námezdních pracovníků. Malým pozemkovým přidělem o velikosti 0,5 až 2 ha, kupovaným ovšem za vysokou cenu, rolníci svůj dosavadní stav nejen nezlepšovali, ale zároveň se dostávali do zadluženosti vůči statkářům a zámožným rolníkům. Parcelace zároveň připravovala běloruské rolníky o tu půdu, kterou si předtím pronajímali od velkých statkářů. Tyto pozemky se prodávaly a přecházely k novým majitelům. Deficit půdy se tak dále zvětšoval. Zároveň téměř všichni stáli zemědělství pracovníci a drobní pronajímatelé, kteří bydleli na území parcelovaných statků, přišli o veškeré prostředky k živobytí a doplňovali řady obrovské armády „zbytečného obyvatelstva“ – nezaměstnaných, emigrantů a žebráků. Rozrůstala se tím proletářská vrstva obyvatelstva. Parcelace tedy upevnila hospodářské postavení statkářů a nepatrné vrstvy zámožných rolníků tím, že jim poskytla peněžní prostředky pro rozvoj hospodářství a zámožným rolníkům nadto i větší množství půdy.

Jak již bylo zmíněno výše, jedním ze specifických rysů zemědělské politiky v západním Bělorusku bylo, stejně jako na západní Ukrajině, aktivní prosazování polských kolonistů, vojenských nebo civilních osadníků. Polští kolonizátoři si uvědomovali, že není možné pevně zajistit anektované území, pokud nebude osídleno Poláky z centrálních vojvodství státu. Bylo zahájeno osvojování získaných území. Pro tyto účely bylo vyhrazeno 400 tisíc ha pozemků – převážně

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Ibid.*

z bývalé ruské státní a statkářské půdy (Бэргман 1964: 99). Kromě toho byly pro účely kolonizace zřízeny speciální úvěry, pro každého osadníka bylo vyhrazeno 80 m³ stavební hmoty, osivo, náradí, zbraně a munice. Během čtyř let (od roku 1921 do 1924) bylo na území západního Běloruska vytvořeno 3 774 nových oddělených parcel (Сорокин 1968: 111). Vojenské (a později, od roku 1923, také civilní) osadnictvo mělo strategickou a policejní povahu. Vládnoucí polské vrstvy používaly osadníky pro vojensko-politicko-správní podporu své nadvlády v tzv. *kresach wschodnich*.¹⁷ Hodně osadníků spolupracovalo s tajnou nebo regulérní policií, plnilo funkce starostů, fojtů, přísedících místních soudů, předsedů různých záložen, středisek odběru mléka a jiných, tj. zastávalo nižší správní funkce. Během výběru kandidátů pro přidělení půdy byl hlavní důraz kladen na jejich vojenské zásluhy a politickou spolehlivost. Schopnosti nebo kladný vztah vybraných kandidátů k zemědělství nebyly brány v úvahu a totéž platilo o dosavadních zkušenostech v oblasti vedení hospodářství. Mnozí osadníci, kteří neměli žádnou předchozí zkušenost v zemědělství, pronajímali půdu za zotročujících podmínek místním rolníkům, nutili je pracovat zdarma a často rolníky terorizovali. Na tomto pozadí se stává pochopitelným potenciální střet zájmů a narůstající napětí mezi „příchozími zvenčí“, zabírajícími lepší a větší pozemky, a místním obyvatelstvem; kromě toho měl tento konflikt nepřehlédnutelný národnostní rozměr. Mezi běloruskými rolníky a polskými osadníky tak již od samého začátku vzrůstala nevráživost. Místní správa podávala pravidelní hlášení o tom, že obyvatelé „se k vládním zákonům staví s nedůvěrou, jako kdyby se jich vůbec netýkaly – ať už ústava nebo zákon o zemědělské reformě. Na vojenské osadnictvo se rolníci dívají nesmírně nevráživě“.¹⁸

Zároveň existovaly prudké rozpory jak mezi osadníky a velkými statkáři, tak především mezi osadníky a zámožnými rolníky. Místní zámožní rolníci se snažili zaujmout dominantní postavení na vesnici a dostat co nejvíce půdy. Ovšem nezvaní cizinci mařili jejich zájmy a dostávali nejlepší pozemky, což vyvolávalo nepřátelství i v této zámožnější rolnické vrstvě. Osadníci se netěšili účtě ani u místních statkářů. Tam, kde dříve panovali sami, jim vznikla konkurence. Navíc si statkáři uvědomovali, že osadníci vyvolávají všeobecnou nenávisť obyvatelstva a tím nabourávají základy „polské státnosti“ a pozici statkářů na hranicích se Sovětským svazem. Vojenští kolonisté nesplnili nadě-

¹⁷ Dobový polský termín *kresy wschodnie* (dále jen *kresy*) označuje okrajová východní území, která se v dnešní době nachází v západním Bělorusku, na západní Ukrajině a v Litvě.

¹⁸ Командование 9-го окружного корпуса МВД, Государственный архив Брестской области ф.р. 67, оп. 1, д. 11, л. 23.

je, jež do nich vkládala polská vláda. Ve svém proslovu v sejmu 4. července 1925 charakterizoval běloruský poslanec P. Miatla morálku osadníků takto: „Opilství, smilstvo, celkově nemravné chování, touha získat co největší přivýdělek z půdy, již neobdělává on sám pro sebe, nýbrž za něj běloruský rolník – to jsou příznačné rysy svobodných nositelů evropské kultury“ (Бюлетэнь 1925). Osadníci nemohli kladně působit na běloruskou vesnici. Vytlačovali původní obyvatele a uchvacovali nejlepší pozemky. Do roku 1924 tak přišli rolníci západního Běloruska o více než 8 tisíc pozemkových přídělů.¹⁹

Od ledna 1922 polská vláda rozšířila zákon o likvidaci servitutů na centrální Polsko a západní Bělorusko. Zákon byl doplněn řadou dodatků ve prospěch statkářů, což způsobilo četné potíže velkému množství rolníků: podle údajů sčítání z roku 1921 používalo ve třech západoběloruských vojvodstvích servituty 30 869 rolnických hospodářství (Революционный путь 1966: 26; Statystyka Polski 1926; Wielka własność 1925: 8).

Likvidace servitutů přitom odpovídala zájmům statkářů, vesnické buržoazie a samotného kapitalistického hospodářství a opravňovala statkáře a zámožné rolníky volně disponovat příděly bývalé servitutní půdy. Statkář mohl prodat půdu a zámožný rolník měl možnost nejen odkoupit půdu od statkáře, ale zároveň oddělit svůj podíl servitutní půdy určené k obecnému užívání rolníky a přivlastnit si drobné příděly pauperizovaných rolníků. Během likvidace servitutů získali statkáři 3/4 servitutní půdy. Rolníci dostávali nepatrnou kompenzaci půdy činící od 1/4 do 1/3 obecné rozlohy servitutu a v některých případech peníze (Dzieńnik ustaw 1922: 130-131). Pro komasaci byly uvolňovány nejhorší pozemky, nejčastěji bažinaté pastviny a nevhodná půda. „Vesnici Pozborcy ukřivdili“ – psali ve své stížnosti Vilniuské okresní správě rolníci vesnice Pozborcy Svirské obce Svencnianského okresu -, „připravili nás o právo pást dobytek na servitutu o rozloze 131 desiatin²⁰ a nechali nám 47 ha. 27 ha z těchto 47 zaujímá, jak je patrné z jeho nejstaršího názvu, Divoká bažina a skutečnost tomu odpovídá. Lze tam vstupovat jen po několik měsíců v létě, protože na jaře a na podzim to není možné, neboť ve vodě je bahno a je tam studeno. Používáme tedy 23 ha půdy. To nám rozhodně nestačí. Proto jsme nuceni používat pro pastviny erární les. Po dva roky jsme jej používali a platili lesnímu úřadu za léta 1924 a 1925.“²¹

¹⁹ Z prohlášení předsedy běloruské vlády v exilu F. Cvikieviča pro Ligu národů (*Slowo* 1924).

²⁰ *Desiatina* = 1,09 ha.

²¹ *Виленское воеводское управление, г.Вильно, Зональный государственный архив в г. Мол - дечно, ф. 438, оп. 1, д. 2004, л. 21.*

Likvidace servitutů za takovýchto podmínek se nemohla neprojevit na stavu rolnictva. Na ztrátu servitutů nejcitlivěji reagovali především chudí rolníci. Použití servitutní půdy dovolovalo dříve mít krávu dokonce i nádeníkům s 2-3 ha půdy. S likvidací servitutů o takovou možnost přišli. Značně se zhoršil i stav středních rolníků, proto téměř ve všech případech byli rolníci proti likvidaci servitutů. Vystupovali za zachování samotného práva na servituty a za předání všech servitutních pozemků do vlastnictví rolníků. Proti likvidaci servitutů apelovali u nejvyšší soudní instance prokazující odvěkovost svého práva na servituty. Tato soudní řízení, která se protahovala celá léta, způsobovala velké dodatečné potíže pro rolnická hospodářství a vedla k jejich ruinování. Likvidace servitutů byla v západním Bělorusku uskutečňována prostředky donucení. V sejmové deklaraci politické organizace Běloruská rolnicko-dělnická Hramada se uvádělo, že statkáři „se v případě pře o půdu již neobracejí na soud, jak to bylo obvyklé dříve, ale na správní úřady. V důsledku toho na místo konfliktu doráží policie a nutí rolníky uznat nároky statkáře za spravedlivé ... Pokud však rolníci rozkazy neuposlechnou, policie střílí, mlátí, uráží atd. Toto bezpráví v západním Bělorusku nabývá všeobecné povahy a uvrhává ho zpět do dob nevolnictví“ (Інтэрпеляцыі беларускіх паслоў 1927: 414). Každý odpor však byl posuzován jako „vzpouora“ nebo „tajná schůze“ anebo jako „plánované záškodnictví“ či „zlomyslnost“ (ibidem). O servituty přišli obyvatelé vesnice Nova Derevnia Nehnevického okresu (46 desiatin), vesnice Kolčicy Ščorsovského okresu (96 desiantin), vesnice Chalamovščina Sverženského okresu Stolbcovské obce, Jureviči Poloneckého okresu Baranovičské obce, Zarečje Gorodejského okresu Nesvižské obce a mnoha dalších vesnic (ibid.: 29, 60, 61, 68). Spolu s likvidací servitutů probíhala v západním Bělorusku likvidace tak zvaných společných vlastnictví, která byla také doprovázena značnými výdaji a platbami rolníků za provedení různých prací spojených s měřením a užíváním půdy. Rolníci vystupovali proti likvidaci společných vlastnictví stejně jako proti likvidaci servitutů. Vystupovali také proti povinnostem a platbám, které vznikaly v důsledku likvidace těchto feudálních prvků.

Jedním z dalších aspektů pozemkové reformy v Polsku byla komasace, tj. scelování rolnických pozemků a vytvoření chutorů, zahájena v roce 1923. Komasace (nebo chutorizace) probíhala pod heslem likvidace roztržštěnosti pozemků. Vládnoucí vrstvy Polska se zároveň snažily především o zabezpečení zájmů vrstvy nejzamožnějších rolníků, protože v ní spatřovali sociální základ své vlády. Od roku 1923 do roku 1926 probíhala komasace pomalu. Bylo to zaviněno nejen tím, že během prvních let se uskutečňovaly hlavně přípravné

práce. Situaci také ovlivnilo vyhrocení vnitropolitického života v západním Bělorusku v důsledku partyzánského hnutí z let 1923-24 a činnosti levicové Hramady v roce 1926. Teprve počínaje rokem 1927 zahájila Piłsudského vláda hromadnou komasaci jako hlavní akci svého tak zvaného nového směru, čili hospodářské a politické sanace. Komasace byla pro rolníka tíživá, protože kromě placení speciální daně byly nepřiměřeně velké náklady na stěhování do chutorů a budování hospodářských a obytných budov na těchto místech. To vše způsobovalo nové dluhy, náklady a následné ožebračování rolníků. Spolu se stěhováním pak časté rodinné dělení majetku a soudní spory urychlovaly proces pauperizace rolnictva. Jak na shromáždění osadníků ve Varšavě v prosinci 1926 uvedl ministr pozemkových reforem W. Staniewicz, „komplikace spojené s komasací a různé ztráty jsou [pro ta nejmenší hospodářství] větší než přínosy, ke kterým vedou, a proto jí tato drobná hospodářství často zuřivě vzdorují“ (Staniewicz 1927: 73). Prospěch z komasace měli pouze statkáři, zámožní rolníci a část bohatších středních rolníků. V souvislosti s komasací se statkářům podařilo urychlit likvidaci servitutů a dát tak k prodeji dodatečné pozemky. Díky stěhování na chutory, zakoupení pozemků od zchudlých rolníků, likvidaci servitutů a intenzifikaci zemědělství upevnili zároveň své hospodářské postavení zámožní a bohatí střední rolníci.

Uskutečnění parcelace, komasace, likvidace servitutů a zároveň s tím spojené pomalé zmenšování množství půdy ve vlastnictví statkářů a upevňování pozic zámožných rolníků bylo jedním z projevů tak zvané pruské cesty rozvoje kapitalismu v zemědělství. Pozemková reforma vyvolala jistou expanzi vnitřního trhu, zároveň však zrychlovala pauperizaci chudšího rolnictva. Pokud se pozorněji podíváme na tuto zemědělskou reformu nebo na její dílčí aspekty, a to z jakéhokoliv stanoviska, můžeme sledovat celkem dvě tendence – úsilí o zachování velkostatků a vykořisťování širších vrstev rolnictva. Tyto dva cíle sledovala souběžně i agrární legislativa. Poslanec B. Taraškievič uváděl, že prapor této politiky měl bílou a černou stranu: „na okázalé bílé straně tohoto praporu je napsáno ‚Za naši a vaši svobodu‘, ale na odvrácené černé je uvedeno ‚Za vaše pozemky pro nás, za běloruské a ukrajinské pozemky pro polského pána a osadníka“ (Бюлетень 1926). Pozemková politika polské vlády zaměřená na likvidaci prvků feudalismu (servituty, společné vlastnictví půdy apod.) a rozvoj kapitalistických vztahů v zemědělství sice objektivně měla pokrokovou povahu. Ovšem vzhledem k tomu, že tato likvidace byla prováděna prostřednictvím ničím nezastřeženého rabování rolnictva a byla zaměřena na posílení horní vrstvy zámožných rolníků, způsobila tak urychlené rozvrstvení vesnice

a palčivé konflikty a střety rolníků se statkáři, osadníky, zámožnějšími sedláky a polskou správou. Velký vliv měla také národnostní polská politika uskutečňovaná v *kresech*, která měla celkovou národně represivní povahu a odmítala právo místního obyvatelstva na běloruské školy, což dodávalo ještě jeden důvod k nespokojenosti.

Rolníci západního Běloruska zároveň prudce pociťovali bídu a zpusťování způsobené již v důsledku první světové války (1914-18) a polsko-sovětské války (1919-20). Na území západního Běloruska bylo zničeno 558 260 budov a staveb (Революционный путь 1966: 29). Vesnice trpěla přelidněním. Přebytková pracovní síla, která v předválečných dobách odcházela do průmyslových oblastí Ruska a centrálního Polska, nyní zůstávala na vesnici. Velké množství rolníků bez půdy nebo s malým množstvím půdy bylo nuceno hledat živobytí a pracovat téměř zdarma v dřevozpracujícím průmyslu, nechat se najímat jako námezdní pracovníci statkářů, osadníků a zámožných rolníků nebo živořit. Pauperizace rolníků v západním Bělorusku byla dále způsobena daňovou politikou polské vlády. Daňové zatížení se v porovnání s předválečným obdobím několikanásobně zvětšilo. Zvláště vzrostly daně v roce 1924 po zrušení znehodnocené marky a zavedení nové měny – zlotého.

Můžeme uvést charakteristický příklad západoběloruské vesnice. Starosta Pružanské obce v dubnu 1924 v jedné ze svých zpráv uvedl, že rolníci nejsou spokojeni se zvýšením daňového zatížení a uskutečněním měnové reformy. „V dubnu (1924) si místní obyvatelstvo stěžovalo na obecný nedostatek platidel odůvodňující to tím, že veškeré peníze, které se nacházely v oběhu, jsou odčerpány státem v důsledku příliš vysokých daní. Zároveň je slyšet, že zdanění se neděje stejnoměrně – bohatí platí méně než chudí. Majitelé drobných obchodů si stěžují, že pokud to tak bude pokračovat dále, tak zkrachují, protože v obchodě panuje stagnace a zdanění je v porovnání s příjmy nesouměrné.“²² Ohledně vysokého zdanění rolnických hospodářství psali v prosinci 1924 běloruští poslanci národní frakce v polském sejmu v interpelaci určené pro ministra financí: „Během tohoto roku rolníkům vesnice Pasyňky (Belský okrsek) byly vyměřeny následující daně: 1) daň z půdy – 1131,62 zlotých, 2) daň z jmění – 358,2 zlotých, 3) daň z dobytka – 171,35 zl., 4) silniční daň – 345,57 zl., 5) jiné daně – 294 zl. K tomu je nutné dodat ještě pojištění a naturální dávky. Průměrná částka každého plátce tvoří 43 zlotých a v hospodářstvích, která vlastní

²² Полесское воеводское управление, Государственный архив Брестской области, ф. 1, оп. 9, д. 42, л. 226; *Борьба* 1962: 60.

15 desiatin půdy, tvoří daňová částka až 93,15 zlotých mimo pojištění, které tvoří značné procento celkové daně. Pokud porovnáme existující stav se stavem předválečným, zjistíme, že nyní musí rolníci nehledě na válečnou bídu platit daňovou částku o několik stovek procent větší než před válkou. ... Samotný způsob vymáhání daně z rolníků cestou hromadného nuceného prodeje majetku a pracovních nástrojů svědčí o tom, že daňový systém nemá zdravý základ a je podporován rabováním za pomoci fyzické síly, což způsobuje ruinování rolnických hospodářství“ (Інтэрпеляцыі 1927: 178).

Statkáři platili nižší daně než rolníci. Největšimu zdanění podléhala rolnická hospodářství o velikosti do 5 ha a nejnižšímu – statkářské pozemky s rozlohou více než 2 000 ha. Statkářům byly často promíjeny jejich během let akumulované dluhy. Daňový útlak byl doprovázen nespočetnými pokutami a dávkami, které byly svévolně uvalovány místní správou nebo policií. V novinách *Žыцце вескі* (Жыцце вескі) rolníci psali: „Hluší a slepí k nářkům hladových lidí sepisují sekvestoři poslední dobytek, zabavují oděv. Berou nejen za daně, které nejsou zaplacené, ale vymáhají za daně, jež byly zaplacené dávno... Velmi často se stávalo, že jedna a tatáž daň byla vymáhána několikrát. Pokud šlo o lidi více méně gramotné, tak se jim s obrovskou námahou (někdy je to stálo více než samotná daň) dařilo prokázat neoprávněnost vymáhání. Ale chudému negramotnému rolníku se to nedařilo nikdy, neboť k jeho stížnostem byli všichni mocní hluší.“ (*Жыцце вескі* 1925). Na shromáždění okrskových starostů v Novahrudku v únoru 1925 bylo pak řečeno: „Nejdůležitějším úkolem je uspořádání zdanění, protože nyní se daně vybírají sedm až osmkrát za rok, což vyvolává rozhořčení lidí.“²³

Velmi rozšířené byly rekvizice. „Od listopadu minulého roku“, jak bylo uvedeno v stížnosti z března 1921 pro disnenského starostu od obyvatelů vesnice Zaborje v Hlubokské obci Disnenského okresu, „se v naší vesnici rozmístil kulometný eskadron 3. pluku hulánů a nelidsky zacházejí s obyvateli – a sice nahánějí mužské obyvatelstvo a dívky na práci u klubu [v kterém se umístil pluk] a týrají je. Kromě toho rekvírovali 75 pudů brambor... bez placení. Během 12 dnů krmil celý eskadron své koně rovněž bez placení. Ale ukázalo se, že ani to nestačí – donutili hospodáře, aby jim dávali všechno nadojené mléko a nic nenechávali dokonce ani pro batolata..., zabavují slámu a další krmiva a potraviny.“²⁴ Zvláště během prvních let po válce museli rolníci na úkor svého

²³ Народный суд Жабинковского района Брестской области, Государственный архив Брестской области ф. 662, оп. 3, д. , л. 717

²⁴ Виленское воеводское управление, г.Вильно, Зональный государственный архив в г. Молодечно, ф. 438, оп. 1, д. 72, л. 406

hospodářství poskytovat zdarma a ve velkém množství povozy pro obsluhování vojsk, policie a úředníků. „Běloruské rolnictví se doposud nemůže zbavit válečných útrap. Ve dne i v noci musí rolník jet na každé volání policie s povozem ... Povinnosti poskytování povozů podléhá pouze běloruské obyvatelstvo, zatímco polští statkáři jsou těchto povinností úplně zbaveni,“ psali ve své interpelaci z 15. července 1924 poslanci sejmového Běloruského poslaneckého klubu (Інтэрпеляцыі 1927: 128). Rolníci také vykonávali potažní povinnost (šarvar-ky), tj. bezplatnou práci rolníka s koněm na rekonstrukcích a budováních mostů, silnic, vysušování močálů a podobně. Tyto práce obíraly rolníka o 60 až 100 pracovních dnů ročně. V hlášení velitele Pinského oddělení defenzivy 2. oddělení štábu armády se uvádělo, že „rolníci jsou natolik zatíženi potažní povinnostmi, že rolník může spát nanejvýš dvě noci týdně.“²⁵

Každodenně přicházely do Běloruského poslaneckého klubu stížnosti rolníků. „Rolníci jsou nuceni rozšiřovat cesty, dělat hráze a příkopy, vykopávat pařezy, vysekávat křoviny a také nekonečně vozit písek, zatímco statkáři jsou těchto povinností zbaveni“ (Інтэрпеляцыі 1927: 124). „Všechny potíže spojené s opravou silnic dopadají na chudé rolnictvo. Nesmírnou křivdu při opravách silnic zažívají rolníci vesnice Žuky, Zajelniky, Rabcy, Dvorec, Plešany, Lavceviči a jiných Chotenečenské obce Vilejského okresu na území panství statkářů Čachovičů a jiných. Už dávno je nutí odpracovávat ‚silniční robotu‘“, uvádí se v interpelaci Běloruského poslaneckého klubu v sejmu (ibid.: 124). Četné vymáhané povinnosti, jmenovitě šarvátky, a pokuty zároveň zrychlovaly pauperizaci vesnice. Velkou zátěž představovala také církevní daň.

Stav rolníků bezprostředně ovlivňovala politika monopolu, která uměle nadsazovala ceny průmyslových výrobků a tím vytvářela a neustále udržovala „cenové nůžky“. Průmyslové zboží bylo drahé a suroviny a zemědělské výrobky byly, pokud je prodával výrobce, neúměrně levnější. Cena obilí byla, přepočteno na zloté, mnohem nižší než ta předválečná, ale u průmyslového zboží základní potřeby byla zase mnohokrát vyšší. Pokud stál loket sukna v roce 1914 80 kopejek, což odpovídalo jednomu pudu žita, tak v roce 1923 stal v přepočtu 4 pudy žita, stejně tak pár kožených holínek odpovídal hodnotě 12–13 pudů žita do války a 35–40 pudů po válce (Революционный путь 1966: 44).

²⁵ Командование 9-го окружного корпуса МВД, Государственный архив Брестской области ф. 67, оп. 9, д. 62, л. 235.

Ve výjimečně těžkém stavu se ocitla rolnická mládež. Pouze jednotlivcům se dařilo najít práci, za kterou dostávali skrovné peníze. Drtivá většina mladých lidí nejen neměla výdělek, ale neměla ani žádnou perspektivu zaměstnání. Obrovského rozsahu nabrala na vesnici skrytá nezaměstnanost. Podle provedených výpočtů dosahovalo na konci dvacátých let množství „zbytečných rukou“ (nepočítaje rolníky, kteří byli zaměstnáni v statkářském hospodářství a hospodářství zámožných rolníků) počtu více než 450 tisíc lidí. Navíc přestože v souvislosti s poválečnou obnovou prožívalo zemědělství nepatrné oživení, dlouhodobě bylo v recesi. Nedostatek pozemků a nezastíraný útlak rolníků ze stany statkářů a zámožnějších rolníků, vykořisťovatelská povaha agrární a daňové politiky polských úřadů, zachování prvků feudálně nevolnických vztahů, nízká kultura obdělávání půdy a časté neúrody vedly k pauperizaci, diferenciaci rolnictva a vyvolávaly hladomory obyvatelstva.

Rozbor zemědělské situace na území západního Běloruska ukazuje, že nadvláda velkostatků, faktická agrární politika polských úřadů, nízká poptávka po pracovní síle a připoutávání běloruského rolníka k půdě napomáhaly zachování prvků vztahů téměř feudální povahy (nucené práce, naturální dávky atd.) a závislosti rolníků na statkářích v širším smyslu. Zachování těchto prvků bylo zároveň doprovázeno propletením a spojením horších forem jak kapitalistického, tak v zásadě co do svého charakteru feudálního útlaku, což dopadalo zejména na nižší vrstvy rolnictva. Dobovou polskou vládou uskutečňovaná pozemková reforma poskytovala výhody především statkářům a nejzámožnějším rolníkům. Způsobovala zachování velkostatkářského držení půdy, prosazování osadnických hospodářství a upevnění hospodářství statkářských. Uskutečnění pozemkové reformy a s ní spojené pomalé a nepatrné zmenšování statkářských pozemků spolu s podporou nepatrné vrstvy nejzámožnějších rolníků na vesnici svědčí o totožnosti tohoto jevu s tzv. pruskou cestou prosazování nových kapitalistických prvků v zemědělství, která byla příznačnou pro celé Polsko a zároveň pro západní Bělorusko. Jak již bylo zmíněno, vyvolala tato pozemková reforma jistou expanzi vnitřního trhu, zároveň však zrychlovala pauperizaci a proletarizaci obrovského množství chudšího rolnictva, což pak za podmínek existence velkostatků, recese průmyslové výroby a neustále se zvyšující nezaměstnanosti způsobovalo konzervaci feudálních prvků hospodářství a posilovalo krizi v zemědělství.

Stav rolníků s výjimkou těch nejzámožnějších poklesl pod předválečnou úroveň. „Úroveň blahobytu vesnického obyvatelstva se nachází pod úrovní předválečnou, která zde nikdy nebyla vysoká“, uvádělo se v jedné ze zpráv

Brestské finanční komory za rok 1927.²⁶ Sociálně-hospodářské a v neposlední řadě i výrazně etnické napětí mezi vládou a nevládnoucí etnickou skupinou existující na vesnici se ve výsledku výše uvedených okolností stále vyhrocovalo a mělo dopad na politické smýšlení obyvatelstva, které pak vřele uvítalo radikální levicový směr běloruského národního hnutí. Východisko z této situace stále častěji spatřovali rolníci v zesílení demonstrativního a pasivního odporu vůči statkářům, polské státní správě a osadníkům. Zasazovali se nejednou o razantnější vyřešení agrární otázky.

Zákony o pozemkové reformě schválené v letech 1919 a 1920 předešly agrární revoluci a zachránily statkářské pozemky před konfiskací a svévolným přechodem do rukou rolnictva. Cesta veřejných hospodářských přeměn a reorganizace na vesnici, kterou si zvolila reforma, se však nedotkla základů držení velkostatků a nijak nenabourávala existující napůl feudální zemědělské a výrobní vztahy. Přestože schválené zákony podporovaly velké intenzivní hospodářství, nestimulovaly však jeho celkový přechod k pokročilejším formám organizace práce a výroby a dalšímu prosazování kapitalistických výrobních vztahů v zemědělství. Následující změny v legislativě upevnily tuto tendenci v agrární politice Polska. Zemědělské změny se fakticky omezily na prosazování osadnictva, výprodej státních pozemkových fondů a horších statkářských pozemků. Vyvolaly tak horečnou poptávku a spekulaci s půdou a zvedly její cenu.

Národnostní útlak (zamítnutí práva na běloruskou školu spolu s násilnou polonizací a snahou o aktivní asimilaci místního obyvatelstva) ve spojení s útlakem sociálním a hospodářským se stal objektivním předpokladem pro další urychlený rozvoj běloruského národního hnutí. Tím jsou zároveň vysvětleny objektivní podmínky a pozadí pozdějšího nástupu národního hnutí s radikální levicovou politickou orientací, která se jasně projevila v činnosti jedné z jeho nejmasovějších a nejúspěšnějších organizací – Běloruské rolnicko-dělnické Hramady. Nebývalý růst BSR Hramada, která se stala jednou z největších politických organizací v dějinách národního hnutí vůbec a sjednotila běloruské rolnictvo pod radikálními hesly sociální a hospodářské povahy, se zakládal především na hromadné agitaci ve prospěch požadavků neodkladného přidělení statkářské, církevní a státní půdy zchudlým rolníkům, poskytování finančních prostředků a především nevratných úvěrů, zastavení parcelace

²⁶ *Каменец-Литовский городской магистрат*, Государственный архив Брестской области, ф. 50, оп. 1, д. 1703, л. 5.

a osadnictva, komasace, likvidace servitutů a jiné.²⁷ Provedený rozbor hospodářské a agrární situace tak zároveň dovoluje jasnější pochopení úspěšnosti národní agitace na území západního Běloruska, která se nacházela především v sociálně-hospodářské rovině.

Alena Marková pochází z Běloruska. Vystudovala obecnou antropologii na Fakultě humanitních studií UK v Praze, kde je v současnosti studentkou doktorského studijního programu antropologie. Specializuje se na problematiku historické antropologie a sociálněpolitických dějin střední a východní Evropy na konci 19. a na počátku 20. století.

Prameny a literatura

- Борьба. 1962. *Борьба трудящихся Западной Белоруссии за социальное и национальное освобождение и воссоединение с БССР. Документы и материалы I. (1921–1929 гг.)*. Минск: Государственное издательство БССР.
- Бэргман, Аляксандра. 1964. „Беларуская сялянска-рабочніцкая грамада (1925–1927).“ Рр. 95-130 in *Навуковы зборнік*. Беласток: Галоўнае праўленне Беларускага грамадска-культурнага таварыства ў Польшчы.
- Бюлетэнь. 1925-26. *Бюлетэнь Соймавага Клубу “Беларуская Сялянска-Рабочніцкая Грамада” 2*, 1925 – 16, 1926.

²⁷ Je třeba vyvarovat se jednostranného pohledu na údajně jednoznačně komunistickou povahu této organizace (např. na základě jejího proklamování připojení západního Běloruska k sovětskému BSSR apod.). Pokud vezmeme v potaz širší dobové a historické souvislosti, zjistíme, že ve volbách do polského sejmu podporovalo Běloruskou rolnicko-dělnickou Hramadu a posléze samotnou její činnost více než 100 tisíc voličů, kteří komunisty nutně nebyli. Tato situace vynikne ještě mnohem více, když ty samé kontextuální podmínky porovnáme s dobovou situací na ukrajinském Volyňsku, které také patřilo druhé Rzeczpospolité, kde se ke komunistům a jejich agitaci stavěli rolníci velmi nepříznivě a tato strana neměla podporu většinového zemědělského obyvatelstva, jako tomu bylo i v případě samotné Komunistické strany západního Běloruska na běloruském území. Podíváme-li se na program Běloruské rolnicko-dělnické Hramady, zjistíme, že Hramada prosazovala rozdělení půdy, a to při poskytování levných úvěrů rolníkům a snížení ceny pozemků chudším rolníkům, což neodpovídá prosazovaným komunistickým heslům o odebrání půdy statkářům a církvi s jejím následným rozdělení mezi rolníky zadarmo a vytvoření kolchozů. Cílem běloruské Hramady bylo především vytvoření drobné buržoazie.

Moderními badateli nezůstala nepovšimnuta ani ideová orientace vůdčích osobností Hramady. Nehledě na jimi proklamovanou příslušnost ke komunistické orientaci, zůstávali především představiteli nacionální demokracie a současné studie četných badatelů dokládají, že jejich spolupráce s Kominternou nebyla tak jednoznačně interpretovatelná, tedy s výjimkou bezpodmínečného přijetí materiální pomoci (Мірановіч 2003; Gomółka 1992). Následující uvěznění vůdčích činitelů Hramady polskými úřady nejenom že nevyvolalo žádnou reakci ze strany komunistického Minsku ani Moskvy, ale dokonce podle některých studií šlo o plánované vraždy bolševického teroru. Zároveň jsou zpracovány pramenné důkazy toho, že právě Kominternu poskytla polské straně důkazy své spolupráce se špičkami Hramady (Мірановіч 2003; Лазько 1994).

- Жыцце вескі. 1925. *Жыцце вескі 7, 1925.*
- Інтэрпеляцыі. 1927. *Інтэрпеляцыі беларускіх паслоў ў польскі сейм. 1922-1926 гг.*
Мінск: Беларускае дзяржаўнае выдавецтва.
- Лазько, Рыгор. 1994. „Хто ж знішчыў Грамаду?“ *Беларуская мінуўшчына* 2/1994: 46-49.
- Мілеўскі, Ян Ежы. 1998. „Заходняя Беларусь: да пытання тэрыторыі і насельніцтва.“ *Беларускі гістарычны часопіс* 3/1998: 40-42.
- Мірановіч, Яўген. 2003. *Найноўшая гісторыя Беларусі*. С.-Пецяярбург: Неўскі прасцяг.
- Револуцыйны шлях 1966. *Револуцыйны шлях кампарціі Западнай Беларусі (1921–1939гг.)*. Мінск: Беларусь.
- Смалянчук, Аляксей. 2004. *Паміж краевасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях 1864-люты 1917г.* С.-Пецяярбург: Неўскі прасцяг.
- Сорокін, Аляксей Аляксеевіч. 1968. *Аграрны пытання ў Западнай Беларусі (1920–1939 гг.)*. Мінск: Наўка і тэхніка.
- Энцыклапедыя. 1996. *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі ў 6 т. III*. Мінск: БелЭН.
- Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1922. *Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* 10, 1922.
- Gomółka, Krystyna. 1992. „Białorusini w II Rzeczypospolitej.“ Pp. 3-157 in *Zeszyty naukowe Politechniki Gdańskiej 495, Ekonomia XXXI*. Gdańsk: Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej.
- Hroch, Miroslav. 1999. *V národním zájmu*. Praha: NLN.
- Kwartalnik Statystyczny. 1928. *Kwartalnik Statystyczny V/2*. Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego.
- Mały rocznik. 1937. *Mały rocznik statystyki*. Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego.
- Mały rocznik. 1938. *Mały rocznik statystyki*. Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego.
- Mały rocznik. 1939. *Mały rocznik statystyki*. Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego.
- Rocznik statystyki. 1924. *Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego.
- Rocznik statystyki. 1927. *Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego.
- Sahanovič, Hienadz – Šybieka, Zachar. 2006. *Dějiny Běloruska*. Praha: NLN.
- Słowo 1924. *Słowo* 11, 1924.
- Staniewicz, Witold. 1927. *Mowy i przemówienia, 1925-1926*. Warszawa: b.n.
- Statystyka Polski. 1926. *Statystyka Polski*. Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego.
- Statystyka Polski. 1927. *Statystyka Polski*. Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego.
- Wielka własność rolna. 1925. *Wielka własność rolna*. Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego.